

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
W WARSZAWIE

BULETTIN
ARCHÉOLOGIQUE
POLONAIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXI

VARSOVIE 2020

WARSZAWA 2020

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXI

Tom ten Redakcja poświęca pamięci

Prof. dr hab. Teresy Dąbrowskiej
(17.09.1934–19.10.2020)

redaktorki
„Wiadomości Archeologicznych”
w latach 1975–2013

REDAKTOR NACZELNY
EDITOR IN CHIEF

DR WOJCIECH BRZEZIŃSKI

SEKRETARZ REDAKCJI
MANAGING EDITOR

DR HAB. JACEK ANDRZEJOWSKI

CZŁONKOWIE REDAKCJI
EDITORS

GRAŻYNA ORLIŃSKA, RADOŚLAW PROCHOWICZ, ANDRZEJ JACEK TOMASZEWSKI,
KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA, KAJA JAROSZEWSKA

RADA NAUKOWA
SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

PROF. DR HAB. WOJCIECH NOWAKOWSKI (Wydział Nauk o Kulturze i Sztuce
Uniwersytetu Warszawskiego), PROF. DR AUDRONĖ BLIUJENĖ (Klaipėdos universitetas),
PROF. DR HAB. CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM (Stiftung Schleswig-Holsteinische
Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig),
PROF. DR HAB. ZBIGNIEW KOBYLŃSKI (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała
Stefana Wyszyńskiego), PROF. DR HAB. JERZY MAIK (Instytut Archeologii i Etnologii
Polskiej Akademii Nauk), PROF. DR HAB. DIETER QUAST (Forschungsinstitut für Archäologie,
Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz), PROF. DR HAB. PAWEŁ VALDE-NOWAK
(Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

CZASOPISMO RECENZOWANE ♦ PEER-REVIEWED JOURNAL

TŁUMACZENIA
TRANSLATION

KINGA BRZEZIŃSKA
JACEK ANDRZEJOWSKI, PIOTR GODLEWSKI

KOREKTA TŁUMACZEŃ
LINGUISTIC REVISION

DENA ANGEVIN

KOREKTA
PROOF-READING

AUTORZY
KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

SKŁAD I ŁAMANIE
LAYOUT

JRJ

RYCINA NA OKŁADCE
COVER PICTURE

Siekierka brązowa z Gól, pow. grodziski. Rys.: LIDIA KOBYLŃSKA i BARTŁOMIJ KARCH
Bronze axe from Gole, Grodzisk Mazowiecki County. Drawing: LIDIA KOBYLŃSKA
& BARTŁOMIJ KARCH

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2020

© Autorzy, 2020

ADRES REDAKCJI
EDITORIAL OFFICE

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

STRONA WWW
HOME PAGE

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/en>

TOMY ARCHIWALNE
ARCHIVAL ISSUES

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archiwum>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archive>

ISSN

0043-5082

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXI (2020)

SPIS TREŚCI
CONTENTS

ROZPRAWY / PAPERS

- JAN SCHUSTER
Dom to nie tylko dach i cztery ściany...
O budownictwie w późnej starożytności w Europie Północnej i Środkowej
ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich 3
*A House Means Not Only Four Walls and a Roof...
On House Building in Northern and Central Europe in Late Antiquity
with Special Consideration of Poland*
- MAGDALENA NATUNIEWICZ-
-SEKUŁA, JAROSŁAW STROBIN
Produkcja późnych typów bransolet wężowatych na przykładzie znalezisk
z cmentarzyska w Weklicach, stan. 7, pow. elbląski 161
*The Manufacture of Late Types of Shield-headed Bracelets on the Example of Finds
from the Cemetery at Weklice, site 7, Elbląg County*

MISCELLANEA / MISCELLANEA

- GRAŻYNA ORLIŃSKA
Siekierki tulejkowate z łukowato facetowanymi bokami z dorzecza środkowej Wisły 189
Socketed Axes with Facetted Sides from the Middle Vistula Basin
- MIROŚŁAWA ANDRZEJOWSKA
Halsztackie ozdoby brązowe z Warszawy-Wilanowa 217
Hallstatt Period Ornaments from Warszawa-Wilanów
- BARTŁOMIEJ KACZYŃSKI
Sadłowo – nieznan typ bimetalicznych szpil kultury pomorskiej 239
Sadłowo – Unknown Type of Bimetallic Pins of the Pomeranian Culture
- MARTA KRZYŻANOWSKA
Drobne przedmioty szklane – analiza archeologiczna żetonów do gry
z okresu wpływów rzymskich z terenu Polski 251
*Small Glass Objects – Archaeological Analysis of Counters
from the Roman Iron Age from Poland*

MATERIAŁY / MATERIALS

- ANNA STROBIN
Niepublikowane materiały z cmentarzyska w Żukczynie, powiat gdański
(dawn. *Suckschin, Kr. Danziger Höhe*) w świetle archiwum Józefa Kostrzewskiego 269
*Unpublished Material from the Cemetery at Żukczyn, Gdańsk County
(fmr. Suckschin, Kr. Danziger Höhe) in Light of Józef Kostrzewski's Archive*
- BARTŁOMIEJ KACZYŃSKI,
MARCIN WOŹNIAK
Grodzisk Mazowiecki, stan. X – cmentarzysko kultury grobów klozowych
i kultury przeworskiej 289
Grodzisk Mazowiecki, site X – a Cemetery of the Cloche Grave and Przeworsk Cultures
- TOMASZ RAKOWSKI
Głos tradycji. Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich
w Wyszomierzu Wielkim, pow. zambrowski 319
*The Voice of Tradition. A Cemetery from the Roman Period
at Wyszomierz Wielki, Zambrów County*

ODKRYCIA / DISCOVERIES

KAROLINA BUCKA	Brązowa siekierka z tulejką i uszkiem z Kurcewa, pow. stargardzki Bronze Socketed Axe with a Loop from Kurcewo, Stargard County	355
ADAM CIEŚLIŃSKI	Prowincjonalnorzymska zapinka Almgren 236c z Bajd w pow. iławskim – jeden z najstarszych śladów penetracji Pojezierza Iławskiego przez ludność kultury wielbarskiej Roman Provincial Brooch Almgren 236c from Bajdy, Iława County – One of the Oldest Traces of Penetration of the Iława Lakeland by the Wielbark Culture	359
MARCIN WOŹNIAK, ARTUR GRABAREK	Cmentarzysko kultury przeworskiej w Kurkach, pow. działdowski, stan. III Przeworsk Culture Cemetery at Kurki, Działdowo County, Site III	369
ANETA KUZIOŁA	Nowe materiały z okresu wpływów rzymskich z Osówki, pow. lubelski New Finds from the Roman Period from Osówka, Lublin County	384
RENATA MADYDA-LEGUTKO, MICHAŁ WOJENKA	A Rediscovered Decorative Strap-end from Ciemna Cave in Ojców Ponownie odkryte ozdobne okucie pasa z Jaskini Ciemnej w Ojcowie	389
PRZEMYSŁAW DULĘBA, MAGDALENA WOIŃSKA	Unikatowa zapinka z Rajszewa, pow. legionowski. przyczynek do studiów nad sytuacją kulturową w okresie wędrówek ludów na Mazowszu A Unique Brooch from Rajszew, Legionowo County. A Contribution to Studies on the Cultural Situation in the Migration Period in Mazovia	400
URSZULA PERLIKOWSKA- -PUSZKARSKA	Naczynia późnośredniowieczne i nowożytnie z cmentarzysk kultury przeworskiej w Żdźzarowie, pow. sochaczewski i w Nadkolu, pow. węgrowski Late Medieval and Modern Vessels from Przeworsk Culture Cemeteries at Żdźzarów, Sochaczew County and Nadkole, Węgrów County	406

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

413

URSZULA PERLIKOWSKA-PUSZKARSKA

NACZYNIA PÓŻNOŚREDNIOWIECZNE I NOWOŻYTNE Z CMENTARZYSK KULTURY PRZEWORSKIEJ W ŻDŻAROWIE, POW. SOCHACZEWSKI I W NADKOLU, POW. WĘGRÓWSKI

LATE MEDIEVAL AND MODERN VESSELS FROM PRZEWORSK CULTURE CEMETERIES AT ŻDŻARÓW, SOCHACZEW COUNTY AND NADKOLE, WĘGRÓW COUNTY

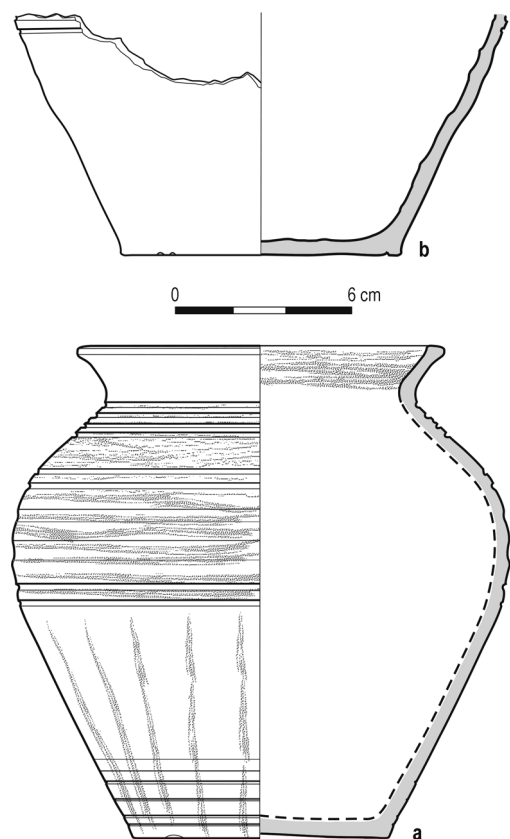
Słowa kluczowe: Mazowsze, średniowiecze, czasy nowożytne, pochówki dzieci/niemowląt/płodów w naczyniach glinianych, epoka brązu, okres wpływów rzymskich**Keywords:** Mazovia, Middle Ages, Modern period, children/infant/foetus burials in clay vessels, Bronze Age, Roman Period

Cmentarzysko w Żdżarowie na zachodnim Mazowszu odkryto przypadkowo w 1982 roku. Podczas pięciu sezonów wykopalskich (1983–1987) na silnie zniszczonym stanowisku 1 z dokumentowano 211 grobów ciepłopalnych kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów oraz 19 innych obiektów starożytnych¹. W stropie grobu 103, datowanego ceramiką *terra sigillata* z warsztatu Dicynusa w Pfaffenhofen z 2. tercji III wieku n.e., zarejestrowano wtórny, słabo widoczny wkop, w którym odsłonięto toczony na kole naczynie gliniane, przykryte fragmentem przydennej części drugiego naczynia toczzonego².

Naczynie zachowane w całości, wypalone w atmosferze redukcyjnej, ma barwę szaroczarną i w znacznej części złuszczoną powierzchnię, przełom dwubarwny, a w masie ceramicznej domieszkę piasku od drobno- do gruboziarnistego. Wylew naczynia ma krawędź na zewnątrz zaokrągloną, przejście szyjki w brzusiec podkreśla ornament rytym i polerowanych żłobków dookólnych. Część przydenną naczynia zdobią polerowane linie pionowe, zaś przy samym dnie ornament rytym żłobków dookólnych. Dno naczynia jest płaskie, zagładzone, ze śladami zdejmowania z tarczy koła. Jego wysokość wynosi 17 cm, średnica wylewu ok. 12,5 cm, średnica dna ok. 8,5 cm (Ryc. 1:a). W opisanym naczyniu nie stwierdzono obecności kości ludzkich. Przykrywający je przydenny fragment drugiego naczynia, wypalonego w atmosferze utleniającej, ma barwę brunatno-szarą, przełom dwubarwny i domieszkę drobno- i średnioziarnistego piasku. Dno jest płaskie, o średnicy 9,5 cm, zagładzone, ze śladami podważania przy zdejmowaniu z tarczy koła, charakterystycznymi dla materiałów późnośredniowiecznych³. Na brzuscu widoczny jest fragment ornamentu wąskich rytym żłobków dookólnych, który rozpoczynał się prawdopodobnie na największej wydatości brzuszca i miał na

celu podkreślenie tektoniki naczynia (Ryc. 1:b). W Warszawie tego typu polerowane naczynia datowane są na wiek XV⁴, na Podlasiu, w Daniłowie Małym, pow. białostocki, naczynia bogato zdobione rytymi żłobkami dookólnymi, liniami falistymi

⁴ J. KRUPPÉ 1967, 179, ryc. 90:1.3.

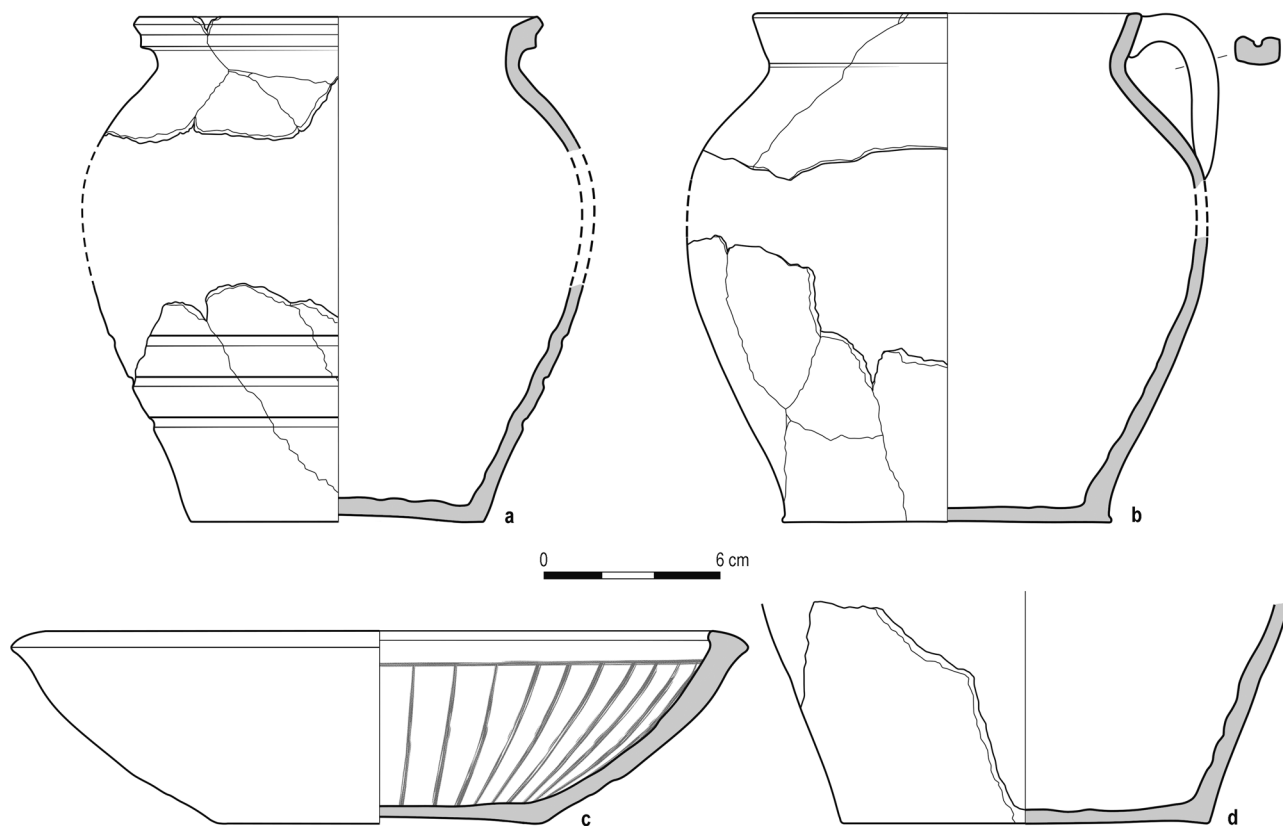
Ryc. 1. Żdżarów, pow. sochaczewski, stan. 1. Naczynia toczony na kole ze stropu grobu 103. Rys.: M. Puzkarski

Fig. 1. Żdżarów, Sochaczew County, site 1. Wheel-thrown vessels found in an upper layer of grave 103. Drawing: M. Puzkarski

¹ Z. NOWAKOWSKI 2003.

² Z. NOWAKOWSKI 2003, 295, tabl. XXV/103; por. Z. NOWAKOWSKI, L. TYSZLER 1998, 105–106, 109, tabl. IV:6–8. Materiały z grobu 103 ze Żdżarowa znajdują się w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, inw. IV/8335, kn. 315–320.

³ J. KRUPPÉ 1967, 51.

Ryc. 2. Nadkole, pow. węgrowski, stan. 2. Naczynia toczone na kole ze współczesnego wkopu w grób 68. Rys.: M. Puzzkarski
 Fig. 2. Nadkole, Węgrów County, site 2. Wheel-thrown vessels from a modern pit dug into grave 68. Drawing: M. Puzzkarski

i polerowania datowane na XIV–XV wiek, może nawet po początek XVI wieku⁵.

Z nieco inną sytuacją mamy do czynienia w wypadku położonej u ujścia Liwca nekropoli kultury przeworskiej w Nadkolu, stan. 2, odkrytej w 1981 roku i zbadanej w latach 1982–1985⁶. Oprócz 157 grobów z okresu wczesnorzymskiego zanotowano tu wyraźne pozostałości tranzei z 1939 roku, ale także ślady innych wkopów nowożytnych. Pod jednym z nich, dużym (ok. 150×150 cm), o głębokości sięgającej ok. 50 cm od współczesnej powierzchni, odsłonięto dolną część jamy grobu ciała-palnego, prawdopodobnie popielnicowego. W samym wkopie natrafiono na liczne fragmenty ceramiki przeworskiej i zapinkę oczkowatą serii pruskiej, która pozwala datować zniszczony grób 68 na starsze stadium fazy B₂, ale także fragmenty czterech potłuczonych i niekompletnie zachowanych naczyń toczonej na kole⁷.

W wypadku dwóch z nich możliwe było wykonanie rysunkowych rekonstrukcji. Pierwsze to garnek o wysokości ok. 17,5 cm, średnicy wylewu ok. 14 cm i średnicy dna 10 cm (Ryc. 2:a). Wylew ma krawędź na zewnątrz zaokrągloną, od dołu zakończoną

okapem, brak jest wyraźnie zaznaczonej szyjki a wylew łagodnie przechodzi w brzusec. Część przydenną naczynia zdobią poziome żłobki dookolne, dno zostało odcięte od tarczy koła. Naczynie wypalono w atmosferze redukcyjnej, jego przełom jest dwubarwny, co świadczy o złym przebiegu procesu. Domieszkę stanowi piasek drobno- i średnioziarnisty z widocznymi drobinami piasku gruboziarnistego. Naczynia zaopatrzone w okap występowały powszechnie w okresie średniowiecza; w Warszawie pojawiały się w XIV i XV, a nawet w XVI wieku⁸.

Drugim zrekonstruowanym naczyniem jest garnek z uchem o wysokości ok. 17,5 cm, średnicy wylewu ok. 13,5 cm i średnicy dna ok. 11,5 cm (Ryc. 2:b). Wylew ma krawędź zaokrągloną i krótką, wyraźnie zaznaczoną szyjkę łagodnie przechodzącą w brzusec. Naczynie, wypalone w atmosferze redukcyjnej, ma barwę szarą, przełom dwubarwny oraz domieszkę drobno-, średnio- i gruboziarnistego piasku. Chronologia podobnych form mieści się w ramach od końca XV do XVIII lub XIX wieku⁹. Cechy technologiczne i ukształtowanie wylewu pozwalają datować naczynie z Nadkole na 2. połowę XVII wieku¹⁰.

Trzeci garnek zachował się tylko w części przydennnej, o średnicy dna ok. 12,5 cm (Ryc. 2:d). Ma on barwę brunatno-szarą, przełom dwubarwny i domieszkę drobno- i średnioziarnistego piasku.

⁵ D. KRASNOŁĘBSKI, H. OLCZAK, A. WÓJCIK 2018, 303, 305, ryc. 24:3, 31:5.

⁶ J. ANDRZEJOWSKI 1998.

⁷ J. ANDRZEJOWSKI 1998, 33, tabl. XLV/68. Materiały z grobu 68 z Nadkole, stan. 2 przechowywane są w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, inw. IV/8283, kn 569–577.

⁸ M. ŁASTOWIECKI 1973, 253.

⁹ M. DĄBROWSKA, M. GAJEWSKA, J. KRUPPÉ 1968, 117, 127, ryc. 13:15.

¹⁰ Por. T.W. MORYSIŃSKI 2000, ryc. 21.

Ze względu na sposób formowania (toczenie na kole) i wypalenia (w atmosferze redukcyjnej) trzy opisane wyżej naczynia można datować na lata około roku 1500, czy inaczej: *po zaawansowany początek XVI w. lub jego połowę*¹¹. Za górną granicę trwania funkcjonowania takich naczyń trzeba przyjąć lata około roku 1800, a na terenach wiejskich nawet połowę XIX wieku, ponieważ rytm przemian w garncarstwie określają lokalne i regionalne tradycje warsztatowe, trwałość wzorów oraz zróżnicowanie społeczne, a zatem majątkowe, użytkowników naczyń¹².

Z cmentarzyska w Nadkolu pochodzi także misa barwy szarej, wykonana z gliny z domieszką drobno- i średnioziarnistego piasku, toczona i wypalona – bardzo nierównomiernie – w atmosferze redukcyjnej. Ma ona wysokość 6,5 cm, wewnętrzną średnicę wylewu ok. 22,5 cm i średnicę dna 11 cm. Od środka misa zdobiona jest polerowanym wzorem linii dookólnej pod wylewem i odchodzących od niej linii pionowych (Ryc. 2:c). Wewnętrzny ornament misy wskazuje, że mogła ona należeć do zastawy stołowej. Misy o różnym kształcie i wielkości były produkowane w Warszawie w XIV i XV wieku¹³. Podobnie datować można misę z Nadkolu, przyjmując, że jest to jej dolna granica chronologiczna¹⁴.

Interpretacja obu opisanych zespołów ceramiki nie jest łatwa. W wypadku znaleziska ze Żdźarów wydaje się, że możliwe jest łączenie go ze znanymi z późnego średniowiecza i czasów nowożytnych pochówkami dzieci, składanymi w naczyniach glinianych. Groby takie, datowane na okres od XIV do XIX wieku, znane są z kilku stanowisk z terenu Polski, przy czym w Wyszatycach w pow. przemyskim odkryto i zbadano samodzielny cmentarzyk dzieci pochowanych w garnkach¹⁵. Interesujące, że wszystkie pozostałe wypadki zarejestrowane przy okazji opracowania tej nekropolii pochodzą z północnego Mazowsza, zarówno z cmentarzysk średniowiecznych, jak i starszych¹⁶. Domniemany grób ze Żdźarowa dobrze wpisuje się w ten obraz – stanowisko położone jest na zachodnim Mazowszu, w dorzeczu dolnej Bzury. Z jego bezpośredniego sąsiedztwa, choć już po północnej stronie Wisły, znamy dwa średniowieczne cmentarzyska z pochówkami dzieci w naczyniach glinianych: co najmniej trzy takie groby, datowane na schyłek XV lub 1. połowę XVI wieku, odkryto w Żukowie, pow. płoński¹⁷, na kolejny natrafiono w Pieścidlach, także w pow. płońskim¹⁸.

Dla nas szczególnie interesujące są wypadki składania takich pochówków, raczej bez wątpliwości intencjonalne, na cmentarzyskach znacznie starszych, jak np. na łużyckiej nekropolii w Ożumiechu, pow. przasnyski. Odkryto tu w trzech naczyniach datowane na XIV–XV wiek, w których złożono szczątki

Ryc. 3. Ż d ź a r ó w, pow. sochaczewski, stan. 1. Naczynia toczona na kole wkopane w strop grobu 103. Fot.: archiwum PMA

Fig. 3. Ż d ź a r ó w, Sochaczew County, site 1. Wheel-thrown vessels dug into upper layer of grave 103. Photo: archiwum PMA

cztery płodów¹⁹; dwa z nich zlokalizowane były w bezpośrednim sąsiedztwie grobów kultury łużyckiej, trzeci – pomiędzy nimi²⁰. Roman Jakimowicz wspomina grób noworodka, pogrzebanego w naczyniu z 2. połowy XIX wieku na cmentarzysku kultury przeworskiej w Brzeźnie, pow. ostrołęcki²¹. Średniowieczne naczynie dzbanowate z uchem (...) ustawione na wylewie i zawierające nieprzeżalone szczątki ludzkie, odkryto też na przeworsko-wielbarskim cmentarzysku w Brudnicach, pow. żuromiński²² – wkopano je pomiędzy dwoma dużymi grobami przeworskimi z konstrukcjami kamiennymi²³. W Modle, pow. mławski, pomiędzy grobami nekropolii przeworsko-wielbarskiej zarejestrowano natomiast dwa garnki, odpowiednio z 2. połowy XIII oraz z końca XIV – początku XV wieku; pierwszy zachował się w postaci skupiska ceramiki w centrum tego cmentarzyska, drugi był wkopany w piasek na jego zachodnim skraju, ale w sąsiedztwie starszych grobów²⁴.

¹¹ J. KRUPPÉ 1981, 49.

¹² L. KAJZER 1994, 10–11, 13.

¹³ J. KRUPPÉ 1967, 159–160.

¹⁴ Por. R. CĘDROWSKI 2012, 59, ryc. 22:3.

¹⁵ Ł. MIECHOWICZ 2007, 517–524, ryc. 1–5. Jako pierwsza zjawisko to omówiła BARBARA ZAWADZKA-ANTOSIK (1973; por. M. DZIK 2006, 64–65; Ł. MIECHOWICZ 2007, 524–527).

¹⁶ Ł. MIECHOWICZ 2007, 524–526, ryc. 6; por. E. Kowalczyk 2004.

¹⁷ M. DZIK 2006, 63–64, ryc. 23:5, 56:2, 57:2.

¹⁸ S. LENCEWICZ 1912, 11–12, ryc. 5.

¹⁹ B. ZAWADZKA-ANTOSIK 1973, 365–366, ryc. 1–4.

²⁰ J. MIŚKIEWICZ 1973, ryc. 1.

²¹ R. JAKIMOWICZ 1929, 273.

²² A. SZELA 2013a, 59; 2013b, tabl. LVIII/96:1.

²³ A. SZELA 2013a, 60–61, plan 11.4.

²⁴ J. ANDRZEJOWSKI 2009, 225, 227, tabl. 3.153/297:1, 3.153/302:1, tabl. 2.5a.

W tym wypadku w dokumentacji z badań wykopaliskowych²⁵ brak wzmianki o szczątkach kostnych, mielibyśmy tu więc do czynienia z podobną sytuacją jak w Żdźzarowie. Śladów kości nie stwierdzono też w datowanym na XIII wiek toczonym naczyniu wkopanym w bruk kamienny dużego cmentarzyska kultury łużyckiej w Cichowie, pow. przasnyski²⁶. Istotne znaczenie dla dalszych interpretacji wspomnianych naczyń miałyby wyniki ewentualnych specjalistycznych analiz ich wypełniaka²⁷, jednak wykonanie takich badań nie było możliwe. Bez odpowiedzi pozostać więc musi pytanie, czy naczynia te kryły pierwotnie jakąś formę pochówku, czy też były związane z nieokreślonymi praktykami kultowymi. Precyzyjne wkopanie naczynia w strop znacznie starszej jamy grobowej, jak miało to miejsce w Żdźzarowie (Ryc. 3), świadczy nie tylko o rytualnym charakterze samego depozytu, ale i umiejętności rozpoznania porzuconego tysiąc lat wcześniej miejsca grzebalnego; możliwe, że stało się tak m.in. z uwagi na ciągle zachowane oznaczenia grobów na powierzchni²⁸.

Duże trudności napotykamy przy interpretacji funkcji i ustaleniu metryki naczyń z Nadkole. Zwraca uwagę, że żadne z nich nie zachowało się w całości, kontekst archeologiczny sugeruje też, że we wkopie niszczącym grób 68 znalazły się one wtórnie²⁹. Opisany wyżej materiał ceramiczny mieści się w szerokich ramach czasowych – od końca XV do XVIII lub XIX wieku – należy tu jednak przypomnieć uwagę A. Buko, że ograniczeniem możliwości datowania przy pomocy ceramiki jest nierównomierny rytm zmian cech produkcyjnych naczyń w czasie w różnych regionach kraju, a zarazem konserwatywność warsztatów garncarskich³⁰. To stwierdzenie można odnieść nie tylko do wczesnego średniowiecza, ale i do czasów późniejszych³¹. W wypadku naczyń z Nadkole brak jest zarówno przesłanek do wiązania ich z pochówkami dzieci, jak i uznania za bezpośrednią pozostałość osadnictwa późnośredniowiecznego bądź nowożytnego, bowiem na przebadanej części stanowiska nie odkryto żadnych obiektów z tego okresu³², nie ma też podstaw do przypisania im funkcji kultowej³³.

²⁵ Cmentarzysko w Modle badane było w latach 1975–1986 przez Andrzeja Grzymkowskiego z Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej w Mławie (zob. J. ANDRZEJOWSKI 2009, 11, przyp. 20).

²⁶ Za informację o tym naczyniu dziękuję Pani Grażynie Orlińskiej z Działu Epoki Brązu i Wczesnej Epoki Żelaza Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, która od 1988 roku bada tę nekropole (por. G. ORLIŃSKA 2006, 10).

²⁷ W okresie wczesnonowożytnym w Niemczech znany był zwyczaj grzebania łożysk (*Nachgeburtsbestattung*), zakopywanych w piwnicach domów w glinianych garnkach, ostatnio potwierdzony archeologicznie dzięki biochemicznym analizom zawartości takich naczyń (zob. np. D. ADE, B. SCHMID 2011).

²⁸ W kilku grobach z nekropoli żdźzarowskiej zachowały się kamienne markery grobowe – w jednym wypadku (grób 47) była to duża stela (Z. NOWAKOWSKI 2003, 316, tabl. XI/47).

²⁹ Por. J. ANDRZEJOWSKI 1998, 9, ryc. 4.

³⁰ A. BUKO 2012, 432.

³¹ L. KAJZER 1994, 13.

³² Zgodnie z rejestrem urodzin z kościoła w Kamieńczyku wieś Nadkole została założona na początku XVII wieku, niemniej znajdowana w okolicy ceramika świadczy o ludzkiej aktywności na tym terenie już w poprzednim stuleciu (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 7).

³³ Por. A. KARCZMARZEWSKI 1994.

W ostatnich latach wzrasta zainteresowanie badaczy pochówkami dzieci nieochrzczonych, zmarłych zaraz po urodzeniu czy poronionych³⁴. Studia nad tym zjawiskiem nie są łatwe, bowiem jest ono trudno uchwytnie w materiale archeologicznym. Należy tu zwrócić uwagę na konieczność wykonywania badań chemicznych wypełniaka naczyń nie zawierających kości oraz pobierania próbek z warstw obok i pod naczyniem. Podejmowane próby takich analiz przynoszą zresztą dość zachęcające rezultaty, jak np. w wypadku naczyń z cmentarzyska kultury łużyckiej w Maciejowicach, pow. garwoliński. Poziom sodu i potasu w pobranych z nich próbkach pozwolił przyjąć, że naczynia te zawierały jakieś substancje organiczne³⁵. Próbkę pobrano też z dwóch naczyń glinianych oraz z warstw obok i pod nimi, ze wczesnośredniowiecznego cmentarzyska inhumacyjnego w Dziekanowicach, pow. gnieźnieński³⁶. Zbadano je pod kątem zawartości pierwiastków tzw. biofilnych: sodu, potasu, żelaza, manganu i miedzi, stwierdzając, że pierwotnie w naczyniach tych znajdowały się organiczne substancje pochodzenia zwierzęcego³⁷.

Opublikowana tu ceramika świadczy bądź to o wykorzystaniu (Żdźzarów) lub co najmniej odwiedzeniu (Nadkole) przez okoliczną ludność w średniowieczu i czasach nowożytnych znacznie starszych cmentarzysk. Zjawisko to jest ciągle bardzo słabo poznane, tym bardziej więc każdy podobny wypadek wymaga szczególnie wnikliwej interpretacji, opartej nie tylko na formalnej analizie samego obiektu i pochodzącej zeń ceramiki, ale też na wynikach niezbędnych badań biochemicznych.

Urszula Perlikowska-Puszkarska
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52 «Arsenal»
PL 00-241 Warszawa
uperlikowska@pma.pl
<https://orcid.org/0000-0002-0751-4843>

Received: 25.11.2019 / Revised: 26.05.2020 / Accepted: 2.06.2020

BIBLIOGRAFIA

- ADE D., SCHMID B. 2011: *Wo weder Sonne noch Mond hinscheint. Der Brauch der Nachgeburtsbestattung*, [w:] *Religiosität in Mittelalter und Neuzeit*, „Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit” 23, 227–236.
- ANDRZEJOWSKI J. 1998: *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica V, Kraków.
- ANDRZEJOWSKI J. 2009: *Nekropola w Modle a późna faza kultury przeworskiej na północnym Mazowszu*, Warszawa, mps dysertacji doktorskiej w archiwum Działu Epoki Żelaza PMA.

³⁴ Zob. np. E. KOWALCZYK 2004; M. DELIMATA 2004.

³⁵ M. MOGIELNICKA-URBAN 1992, 101, 111.

³⁶ E. BULSKA, A. i J. WRZEŚIŃCY 1996.

³⁷ E. BULSKA, A. i J. WRZEŚIŃCY 1996, 351.

- BUKO A. 2012: *Główne cezurę i wyznaczniki zmian społeczno-kulturowych na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu (zarys problematyki badawczej)*, [w:] B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski (red.), *Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu*, Biskupińskie Prace Archeologiczne 9 = Prace Komisji Archeologicznej 19, Biskupin-Wrocław, 411–447.
- BULSKA E., WRZESIŃSCY A. i J. 1996: *Zawartość naczyń grobowych. Próba analizy i interpretacji*, *Studia Lednickie IV*, Lednica-Poznań, 345–356.
- CĘDROWSKI R. 2012: *Badania archeologiczne prowadzone przy rewitalizacji piwnic w kamienicach Strony Dekerta Rynku Starego Miasta w Warszawie*, [w:] *Archeologia Warszawy*, ZOW 66/1–4 (2011–2012), 39–63.
- DĄBROWSKA M., GAJEWSKA M., KRUPPÉ J. 1968: *Solec nad Wisłą, pow. Lipsko. Badania wykopaliskowe w latach 1964–1966*, *KHKM XVI/1*, 109–139.
- DELIMATA M. 2004: *Rytuał pogrzebowy dzieci w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej*, [w:] W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Dusza maluczka, a strata ogromna*, *Funeralia Lednickie – spotkanie 6*, Poznań, 99–102.
- DZIK M. 2006: *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Żukowie, pow. Płońsk, ŚWIATOWIT Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages XIII*, Warszawa.
- JAKIMOWICZ R. 1929: *Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych okręgu warszawskiego za lata 1924–1926*, *WA X*, 271–280.
- KAJZER L. 1994: „Główne momenty” raz jeszcze. Uwagi o przemianach garncarstwa późnośredniowiecznego i nowożytnego w Polsce, [w:] A. Gruszczyńska, A. Targańska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji. Rzeszów, 21–23.IX.1993*, Rzeszów, 9–14.
- KARCZMARZEWSKI A. 1994: *Kultowa funkcja naczyń ceramicznych*, [w:] A. Gruszczyńska, A. Targańska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji. Rzeszów, 21–23.IX.1993*, Rzeszów, 309–311.
- KOWALCZYK E. 2004: *Chrześcijańskie miłosierdzie. Rzecz o pochówkach dzieci nie ochrzczonych (na przykładzie północnego Mazowsza)*, [w:] W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Dusza maluczka, a strata ogromna*, *Funeralia Lednickie – spotkanie 6*, Poznań, 103–114.
- KRASNODĘBSKI D., OLCZAK H., WÓJCIK A. 2018: *Osada późnośredniowieczna i ślady osadnictwa pradziejowego na stanowisku 7 w Daniłowie Małym, gm. Łapy. Katalog warstw i obiektów oraz zestawienie materiałów zabytkowych*, [w:] A. Buko, D. Krasnodębski, W. Szymański (red.), *Dawne osadnictwo Podlasia w świetle badań ratowniczych prowadzonych w latach 1996–2000 na trasie gazociągu jamalskiego*, Warszawa, 263–314.
- KRUPPÉ J. 1967: *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław.
- KRUPPÉ J. 1981: *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce. Część I: Tekst*, *Studia i Materiały do Historii Kultury Materialnej LIII*, Wrocław.
- LENCEWICZ S. 1912: *Cmentarzyska grzebalne w pow. Płońskim, „Światowit” X*, 1912, 9–13.
- ŁASTOWIECKI M. 1973: *Próba systematyki ceramiki wczesnośredniowiecznej i średniowiecznej w oparciu o wybrany materiał ze stanowiska przy ul. Garbary 75/77 w Poznaniu*, [w:] W. Błaszczyk (red.), *Początki i rozwój starego miasta w Poznaniu do XV wieku w świetle nowych badań archeologicznych i urbanistyczno-architektonicznych. 18–19 X 1973. Referaty*, Poznań, 246–256.
- MIECHOWICZ Ł. 2007: *Późnośredniowieczne i nowożytne pochówki dzieci w naczyniach glinianych na przykładzie znaleziska z Wyszatyc, gm. Żurawica, pow. Przemysł*, [w:] J. Gancarski (red.), *Późne średniowiecze w Karpatach polskich*, Krosno, 517–535.
- MIŚKIEWICZ J. 1973: *Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Ożumiech, pow. Przasnysz, WA XXXVIII/2*, 209–233.
- MOGIELNICKA-URBAN M. 1992: *Próba interpretacji naczyń nie zawierających kości z cmentarzyska kultury łużyckiej w Maciejowicach, woj. Siedlce*, *PArch. 39*, 101–120.
- MORYSIŃSKI T.W. 2000: *Późnośredniowieczne i nowożytne naczynia gliniane z Komorowa k. Warszawy*, *Studia i Materiały Archeologiczne 10*, Warszawa, 129–158.
- NOWAKOWSKI Z. 2003: *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Żdżarowie, pow. sochaczewski, WA LVI (2002–2003)*, 283–379.
- NOWAKOWSKI Z., TYSZLER L. 1998: *Terra sigillata z cmentarzyska w Żdżarowie, stan. 1, woj. skierniewickie*, [w:] J. Kolendo (red.), *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski I*, *CRFB Polen, Suppl. 1*, Warszawa, 105–118.
- ORLIŃSKA G. 2006: *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Cichowie*, „*Archeologia Żywa*” 34 (4/2005–2006), 8–10.
- SZELA A. 2013a: *Okres wpływów rzymskich w dorzeczu środkowej Wkry, część I*, mps dysertacji doktorskiej w archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- SZELA A. 2013b: *Okres wpływów rzymskich w dorzeczu środkowej Wkry, część II*, mps dysertacji doktorskiej w archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- ZAWADZKA-ANTOSIK B. 1973: *Pochówki dzieci w naczyniach glinianych*, *WA XXXVIII/2*, 365–370.

LATE MEDIEVAL AND MODERN VESSELS FROM PRZEWORSK CULTURE CEMETERIES AT ŻDŻARÓW, SOCHACZEW COUNTY AND NADKOLE, WĘGRÓW COUNTY

SUMMARY

Two hundred and eleven cremation graves from the Roman Period and Early Migration Period, as well as nineteen other ancient features have been discovered at a heavily damaged cemetery of the Przeworsk Culture at Żdżarów in western Mazovia¹. In the top part of grave 103, dated based on the presence of *terra sigillata* pottery from the Dicanus workshop in Pfaffenhofen from ca 230–260 AD, a poorly visible re-cut containing one clay vessel covered with a fragment of the bottom part of another was recorded (Fig. 1:a,b, 3); no human bones were found

inside². The vessels can be dated to the 14th–15th century, possibly even to the beginning of the 16th century.

A different situation presents itself in the case of a cemetery of the Przeworsk Culture at Nadkole 2, in eastern Mazovia⁶. In addition to 157 graves from the Early Roman Period, clear traces of various modern cuts have been unearthed. The lower part of a cremation burial pit, probably from phase B2, was found under one of them. In the cut itself, fragments of four broken and incompletely preserved wheel-thrown vessels fired in a reducing atmosphere were discovered⁷. The pots that have been completely (Fig. 2:a,b) or partially (Fig. 2:d) reconstructed can be dated to the beginning or first half of the 16th century. Nevertheless, the end of the 18th century, or even the middle of the 19th century in rural areas, should be considered as the upper limit of occurrence of such pottery⁸. The fourth vessel is a very unevenly fired bowl, with a polished pattern on the inside (Fig. 2:c). This ornament indicates that it may have been tableware. This bowl should be dated to the 14th–15th century¹³ or later, assuming this chronology as its lower limit.

An interpretation of both pottery assemblages described is not easy. In the case of Żdźarów, it seems possible to link the finds to child burials in clay vessels, known from the late Middle Ages and Modern period. Such graves, dating from the 14th to the 19th century, are known from several sites in Poland, almost exclusively in northern Mazovia^{15,16}. The undoubtedly intentional burials at much older cemeteries, such as the four foetal burials in three vessels dating to 14th–15th century discovered at a Lusatian cemetery at Ożumiech,

Przasnysz County¹⁹, are particularly interesting. No traces of bone were found in the Żdźarów vessel; however, as it was not possible to conduct specialist analyses of the fill at the time, it is not known whether it originally covered some form of burial or whether it was related to unspecified cult practices. The precise manner in which the vessel was dug into the top part of a much older grave pit (Fig. 3) shows not only the ritual character of the deposit itself, but also the ability to recognise a burial site abandoned a thousand years earlier.

The archaeological context of the vessels from Nadkole suggests that they were a secondary deposit in the cut that destroyed the grave from phase B2 of the Roman Period²⁹. In their case, there are no reasons to associate them with child burials or assign them a cult function; nor can they be considered a remnant of a late medieval or modern settlement, as no features from that period were discovered in the examined part of the site.

The pottery published here shows that local populations from the late Middle Ages and Modern period either used (Żdźarów) or at least visited (Nadkole) much older cemeteries. This phenomenon is still very poorly researched, so every similar case requires a particularly thorough interpretation, based not only on a formal analysis of the feature itself and the pottery contained within, but also on the results of indispensable biochemical studies. It is worth noting that biochemical analyses of vessel contents conducted in Germany have recently confirmed the early modern custom of interring placentas (*Nachgeburtsbestattung*) in clay pots buried in the basements of homes²⁷.

Translation: Kinga Brzezińska

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowoschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniá Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniá po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materialy Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materialy Starożytné”, Warszawa
MSiW	– „Materialy Starożytné i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materialy Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materialy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RGa	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. wyd.: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K. J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. wyd.: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (de Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Rossijskaá arheologíá” (Российская археология), Moskva
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Sovetskaá arheologíá” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 899
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2020. Wydanie I. Nakład 350 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa